

DARIA MAZUR
Wydział Humanistyczny
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Przeżycie religijne – przeżycie erotyczne? Refleksje nad filmem *Raj: Wiara* Ulricha Seidla

Druga część trylogii Ulricha Seidla przez wielu recenzentów i krytyków filmowych interpretowana jest jako opowieść o przejawach skrajnej dewocji, zwyrodniałej pobożności, w nawiązaniu przede wszystkim do kreacji głównej bohaterki i grona współwyznawców zbierających się w jej domu na modlitwy, jak również do tytułu filmu¹. Należy jednak pamiętać, że pierwszy jego człon, a więc wspólny dla całego cyklu termin „raj”, posłużył jako przewrotne odniesienie. Zważywszy na charakter rzeczywistości wykreowanej we wszystkich trzech częściach², daleki od biblijnej arkadyjskiej wizji³, przywołana w tytule kategoria raju prowokuje do poszukiwania w filmowej opowieści o Annie Marii – bezdzietnej austriackiej pielęgniarce w średnim wieku, zamężnej z egipskim emigrantem – znaczeń mniej oczywistych i bardziej złożonych niż karykatura religijności. Są one ufundowane na kluczowym realizatorskim zabiegu, który należy określić jako strategię pozorowania, symulacji i zasłaniania właściwych znaczeń. Polega ona na tym, że zarówno działania głównej bohaterki, jak i wypowiedane przez nią kwestie nie są w swej istocie tym, czym mogą się wydawać, natomiast

¹ *Raj: Wiara* (*Paradies: Glaube*, reż. Ulrich Seidl, 2012). Zob.: B. KOSIŃSKA-KRIPPNER: *Cielesność, intymność i seksualność w filmach Ulricha Seidla jako medium samotności i odrzucenia*. „Kwartalnik Filmowy” 2013, nr 83/84, s. 291–292; B. ŻURAWIECKI: *Raj: Wiara*. „Kino” 2013, nr 4, s. 75; B. KOSECKA: *Raj: Wiara*. „Film” 2013, nr 4, s. 46; M. SADOWSKI: *Raj: Wiara*. „Rzeczpospolita” 2013, nr 77, s. A 12; A. KRUK: *Wiara poniżej pasa*. <http://e.czaskultury.pl/czytanka/film/1318-waiar-ponizej-pasa> [dostęp: 10.02.2017].

² Pozostałe części trylogii to: *Raj: Miłość* (*Paradies: Liebe*, 2012) i *Raj: Nadzieja* (*Paradies: Hoffnung*, 2013).

³ Na obrazie fałszywej idylli w kinie U. Seidla zwraca uwagę także A. Granatowska (zob.: A. GRANATOWSKA: *Between Documentary and Fiction: Authenticity and Voyeurism in the Cinema of Ulrich Seidl*. „Images” 2014, no. 24, s. 64. Por. F. LAMP: *Die Wirklichkeit, nurstilisiert. Die Filme des Ulrich Seidl*. Darmstadt 2009, s. 85–88.).

ich sens i właściwe tło psychiczne ujawniają się dzięki rozpoznaniu kontekstów wspomnianego mechanizmu kamuflażu.

Dlatego też przesłanie *Raju: Wiary* nie łączy się z banalnym szyderstwem z markowanej pobożności, lecz paradoksalnie z próbą uświadomienia odbiorcy pewnego wymiaru kondycji postmodernistycznego człowieka, uwarunkowanej w istocie przez brak życia duchowego, wypalenie religijne, acedię. Pozornie Seidl jako autor drugiej części swej trylogii wydaje się wiernym uczniem Freuda. Interpretowane wprost obrazowanie zachowań bohaterki, zarówno tych uchodzących za bigoteryjne, jak również tych związanych z erotyką, wpisuje się wszak we Freudowskie koncepcje: krytyki religii i doktryn religijnych (pojmwanych najpierw w kategorii iluzji porównywanych do „dziecinnej neurozy”⁴, gdyż zatrzymujących człowieka „na poziomie infantylnych pragnień”⁵, a następnie zagrażającego urojenia⁶); związków praktyk religijnych z nerwicą natręctw będącą efektem tłumienia wypartych popędów czyhających w nieświadomości; a także – określanego w psychoanalizie mianem popędu życia – popędu seksualnego jako źródła świadomości indywidualnej⁷. Jednakże uwzględnienie kontekstu wspomnianego mechanizmu pozorowania sprawia, że możliwe jest dostrzeżenie również związków pomiędzy ukrytymi w fabule strukturami objawiającymi znamienne cechy psychiki głównej bohaterki a sformułowanymi przez amerykańskiego filozofa i psychologa religii Williama Jamesa teoriami dotyczącymi różnic w przeżywaniu doświadczenia religijnego przez dwa typy osobowości⁸.

*

W tytule filmu przywołano jedną z trzech wyróżnianych w chrześcijaństwie teologicznych cnót nadprzyrodzonych, a więc spływających w postaci łaski, trwa-

⁴ S. GŁAZ: *Doświadczenie religijne*. Kraków 1998, s. 46. Zob.: S. FREUD: *Przyszłość pewnego złudzenia*. W: IDEM: *Pisma społeczne. Dzieła*. T. IV. Tłum. R. RESZKE, D. ROGALSKI. Warszawa 1998, s. 159.

⁵ S. GŁAZ: *Doświadczenie...*, s. 46.

⁶ Zob.: S. FREUD: *Kultura jako źródło cierpień*. W: IDEM: *Pisma społeczne...*, s. 178. Należy jednak pamiętać, że, jak przekonywał E. Fromm, w pismach Z. Freuda znajdziemy też potwierdzenie doceniania etycznych treści religii. Zob.: E. FROMM: *Psychoanaliza i religia*. Tłum. J. KARŁOWSKI. Poznań 2000, s. 51–52.

⁷ Zob.: S. FREUD: *Czynności natrętne a praktyki religijne*. W: IDEM: *Charakter a erotyka. Dzieła*. T. II. Tłum. R. RESZKE, D. ROGALSKI. Warszawa 1996, s. 7–14; S. FREUD: *Poza zasadą przyjemności*. Tłum. J. PROKOPIUK. Warszawa 1976; E. FROMM: *Psychoanaliza...*, s. 65–66.

⁸ Zob.: W. JAMES: *Doświadczenie religijne. Studium natury ludzkiej*. Tłum. J. HEMPEL. Kraków 2011. R.B. Blass przekonuje, że analityczne stanowisko Z. Freuda daje się pogodzić z tezami W. Jamesa, który również wskazywał na ograniczenia psychologicznych wyjaśnień religijnych prawd. Zob.: R.B. BLASS: *Poza iluzją. Psychoanaliza a kwestia prawdy religijnej*. W: D.M. BLACK i in.: *Psychoanaliza i religia w XXI wieku. Współzawodnictwo czy współpraca?* Tłum. A. SKÓRZAK. Kraków 2009, s. 68.

łych zdolności do czynienia dobra etycznego (zgodnie z prawem naturalnym, Dekalogiem i ewangelicznym przesłaniem), czy też dyspozycji umysłu i woli regulujących ludzkie czyny, porządkujących uczucia i kierujących postępowaniem człowieka zgodnie z rozumem i wiarą⁹. Według Tomasza z Akwinu to one – wiara, nadzieja i miłość – zwracają chrześcijanina ku Królestwu Bożemu jako ostatecznemu celowi istnienia; pierwsza z nich zaś ma sprawić, że człowiek poznaje je swym intelektem¹⁰. Królestwo Boże, zajmujące centralne miejsce w głoszonej przez Jezusa Dobrej Nowinie, polega na zniesieniu panowania szatana, grzechu i śmierci¹¹. Nie jest ono rzeczywistością widzialną, może się jednak objawiać w Kościele dającym o nim świadectwo, zaś koniecznym warunkiem uczestnictwa w nim jest przyjęcie słów Jezusa¹². Cnoty odnoszą się też więc do obecności w życiu samego Boga poprzez **mistyczne Ciało** Chrystusa, którym jest Kościół. Zgodnie z chrześcijańską teologią etyczną w cnotach nadprzyrodzonych zakorzenione są również cnoty naturalne – intelektualne i moralne (takie jak roztropność, umiarkowanie, męstwo, sprawiedliwość)¹³. Należy jednakże podkreślić, że druga część trylogii Seidla, pomimo wspomnianego tytułu, prezentuje zdecydowanie antyetyczną wizję wobec cnoty wiary i związanych z nią wyobrażeń. Kluczowe więc dla zrozumienia oraz interpretacji *Raju: Wiary* jest rozpoznanie w strukturze fabularnej elementów fałszu i pozorów, warunkujących postawę głównej bohaterki, a także pewnych przejawów jej pychy jako kategorii stanowiącej jeden z siedmiu grzechów głównych w teologii chrześcijańskiej.

Fabula filmu została wpisana w porządek cyklu rytuałów, które mogą uchodzić za związane z wyznaniem, choć brak w niej pewnych istotnych elementów. Nieobecność kapłana jako szafarza sakramentów i przewodnika duchowego, jak również sakralnej przestrzeni kościoła wraz z wpisaniem w nią centralnym obrzędem – liturgią, daje się wytłumaczyć przesłaniem, zgodnie z którym świat przedstawiony filmu to współczesna rzeczywistość zsekularyzowana. Egzystują w niej ludzie indyferentni religijnie (para żyjąca w konkubinacie), oddający się perwersyjnym praktykom seksualnym w miejscach publicznych (nocą biorą udział w zbiorowej orgii w parku), czy też popadający w wyniszczające nałogi (rosyjska emigrantka – alkoholiczka). Seidl konsekwentnie buduje filmową wizję, w której jedynie w sferze prywatnej, w domu głównej bohaterki, pozostały

⁹ Zob.: *Katechizm Kościoła Katolickiego, II. Cnoty teologalne 1812–1829*. <http://www.katechizm.opoka.org.pl/kkkIII-1-1.htm#o28kkkIII-1-1> [dostęp: 10.02.2017].

¹⁰ Zob.: TOMASZ Z AKWINU: *Suma Teologiczna*. T. 15. <http://katedra.uksw.edu.pl/suma/su15.htm> [dostęp: 10.02.2017].

¹¹ Zob.: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. W przekł. z jęz. oryg. Poznań–Warszawa 1980, (Mt. 12,28).

¹² Zob.: *Katechizm Kościoła Katolickiego 541–553*. <http://www.katechizm.opoka.org.pl/rkkkI-2-2.htm> [dostęp: 10.02.2017]; *Słownik zagadnień omawianych w Katechizmie Kościoła Katolickiego*. http://www.teologia.pl/m_k/kkk1k11.htm#1d [dostęp: 10.02.2017].

¹³ Zob.: *Katechizm Kościoła Katolickiego, II. Cnoty teologalne 1812–1829*. <http://www.katechizm.opoka.org.pl/kkkIII-1-1.htm#o28kkkIII-1-1> [dostęp: 10.02.2017].

szczętkowe symbole chrześcijaństwa (wizerunki Jezusa, krzyż, figurki Matki Boskiej, makata z wyhaftowanym gorejącym sercem, symbolizującym ofiarną miłość Chrystusa). W toku fabuły okazują się one pustymi, wydrążonymi z tradycyjnych znaczeń obiektami bałwochwalstwa i erotycznych praktyk głównej bohaterki, fetyszami wspomagającymi fantazje związane z wywoływaniem seksualnego napięcia. Willa Anny Marii jest przestrzenią, w której zobrazowano praktyki pozornie mogące uchodzić za religijne – modlitwy oraz pieśni śpiewane przez główną bohaterkę i przez zbierających się w jej domu współwyznawców, deklarujących członkostwo w swoistym „legionie”, stawiającym sobie za cel przywrócenie w Austrii powszechnego katolicyzmu. Sposób, w jaki Seidl ukazał tę grupę, nawiązuje jednak raczej do potocznych wyobrażeń sekt niż członków Kościoła¹⁴. Niejasny status tej wspólnoty łączy się też z zamazywaniem właściwych funkcji odprawianych przez nią obrzędów (ufundowanych na poczuciu ekskluzywizmu i wyższości wobec innych ludzi oraz skrajnej skrupulatności w dążeniu do wyobrażonej czystości ducha, a także „religijności polegającej na fanatyzmie, dogmatyzmie i umysłowym ubóstwie”¹⁵). Obrazowanie owych przejawów bigoterii koresponduje z tezami Jamesa, który podkreślał, że pobożność w przypadkach tzw. owoców zepsutych¹⁶ świątobliwości może stanowić tylko maskę zewnętrzną, a istotnym źródłem tego typu aktywności jest żądza „władzy dogmatycznej”¹⁷.

Elementem wspomnianych rytuałów Anny Marii jest również jej wakacyjna peregrynacja. Uzbrojona w figurkę Maryi bohaterka wyrusza codziennie ze swego domu na przedmieściach, usiłując skłonić obcych mieszkańców pobliskiej miejscowości do odmawiania wraz z nią modlitwy różańcowej. Wydaje się, że ta kruczata ma religijny charakter, jednak ukazane w filmie powroty z „pielgrzymkowych” wędrówek odsłaniają prawdziwe psychiczne tło aktywności Anny Marii. Nie tylko nie przejawia ona zdolności i dbałości o czynienie dobra etycznego, co powinno łączyć się z chrześcijańskimi cnotami teologicznymi, ale też ostateczny cel jej postępowania nie ma związku z ewangelicznym przesłaniem i Królestwem Bożym głoszonym przez Jezusa. Pozornie cechuje ją niezwykła żarliwość w nawracaniu innych, gorliwa pobożność wyrażająca się w częstych modlitwach i śpiewaniu pieśni religijnych, a także gotowość do ascezy i umartwień, takich jak noszenie pasa pokutnego, biczowanie się i odmawianie różańca podczas poruszania się po podłodze własnego domu na kolanach (niczym pątnicy w sanktuarium)¹⁸. Obrazowanie zachowań, które na pozór mogą służyć

¹⁴ Zob.: M. GOLKA: *Socjologia kultury*. Warszawa 2007, s. 201–203.

¹⁵ P.M. SOCHA: *Przedmowa: Doświadczenia religijne po 100 latach*. W: W. JAMES: *Doświadczenie religijne...*, s. XI.

¹⁶ Zob.: W. JAMES: *Doświadczenie religijne...*, s. 231, 239–341.

¹⁷ Ibidem, s. 262. Zob.: P.M. SOCHA: *Przedmowa...*, s. XI.

¹⁸ W. James w wykładach poświęconych świątobliwości przywołuje obrazy: „samoponiżenia” i „czolganiania się przed Bogiem” (Zob.: W. JAMES: *Doświadczenie religijne...*, s. 222).

potwierdzeniu religijności protagonistki, zdradza jednak wyraziste sygnały jej nieustannego podporządkowania się instynktowi popędowemu, ciąglemu dążeniu do przeżyć erotycznych. Pielgrzymowanie z figurką Maryi to ceremonia, którego odprawianie służy w efekcie dopuszczaniu i sankcjonowaniu w psychice bohaterki przyjemności seksualnej związanej z adorowaniem wizerunku Jezusa, kreowanego na obiekt swoistych zaślubin¹⁹.

Rytuały Anny Marii to w istocie aktywności, które wyzwalają doznania odnoszące się do sfery seksualności w różnorodnych kontekstach. Znajduje to wyraz w miłosnym stosunku do fetyszy – podobizn Chrystusa; bohaterka traktuje go jak kochanka, oblubieńca (w jednej ze scen mówi wprost, że jest z nim „w związku”). Nie tylko całuje jego wizerunek, ale też masturbuje się przy użyciu krzyża. Pogodzenie tego typu praktyk z wypełnianiem zgodnej z katolicką etyką małżeńską roli żony nie jest możliwe, dlatego Anna Maria pozbywa się męża imigranta, który uległ wypadkowi, wysyłając go na rekonwalescencję do rodziny. Poprzez sekwencje objawiające erotyczną fascynację Jezusem (bohaterka zwraca się do niego w modlitwie: „Jesteś takim przystojnym mężczyzną. Najbardziej przystojnym ze wszystkich. Twoje oczy tak kochające, tak łaskawe, takie jasne”) Seidl kreuje pozór aluzji naprowadzających widza na zakorzenione w kulturze europejskiej wyobrażenia o miłosnej więzi mistyków chrześcijańskich z Chrystusem, o przeżywanych przez nich stanach ekstatycznych obcowania z Bogiem (szczególną rolę w sugerowanych odwołaniach może odgrywać barokowa rzeźba Berniniego – Ekstaza świętej Teresy; w pismach hiszpańskiej mistyczki pojawia się określenie duszy jako oblubienicy żarliwie poszukującej Oblubieńca, nawiązujące do biblijnej *Pieśni nad Pieśniami*). Jednakże należy zaznaczyć, że potencjalne prowokacyjne nawiązania do postaw mistyków zostają zarazem zanegowane w fabule poprzez serię scen, w których Anna Maria odślania się jako osoba nieczuła, uparta, agresywna i wyniosła wobec bliźnich, a nawet gotowa do otwartego bluźnierczego buntu przeciwko Bogu, co sprawia, że zdecydowanie nie można jej uznać nie tylko za kontynuatorkę drogi mistycznego poznania Absolutu, ale również za świadka, wyznawcę ewangelicznego przesłania. Główna bohaterka *Raju: Wiary* przejawia wyraźne, wskazane wcześniej symptomy psychy²⁰. Reżyser osłabia również chrześcijański na pozór rys postawy Anny Marii, zderzając ze sobą dwie kategorie atrybutów towarzyszących jej na co dzień: dewocjonalia oraz przedmioty używane przez nią w taki sposób, że zamiast wzbudzać skojarzenia z aktami pokutnymi i umartwianiem ciała, nasuwają raczej wyobrażenia o akcesoriach z sex shopu, wykorzystywanych w perwersyjnych praktykach sadomasochistycznych (pejcz, pas pokutny).

¹⁹ Zob.: Z. FREUD: *Charakter a erotyka...*, s. 12.

²⁰ Są to: wyniosłość, poczucie wyższości wobec innych i nadmiernej własnej wartości, upór, a także agresja. Zob.: *Katechizm Kościoła Katolickiego 1866*. <http://www.katechizm.opoka.org.pl/rkkkIII-1-1.htm> [dostęp: 10.02.2017].

Dlatego scenom przedstawiającym skoncentrowanie się bohaterki na zabiegach pielęgnacyjnych (takich jak czesanie i układanie włosów, kąpiel) oraz na dbałości o porządek w mieszkaniu – co nawiązuje do psychoanalitycznych interpretacji czynności natrętnych jako efektu wypierania popędu seksualnego²¹ – przeciwstawiono te, w których jej zachowanie, zgodnie z etyką chrześcijańską, może być odczytywane jako moralnie nieczyste, sygnalizujące metaforyczny brud grzechu, jak również te, które odnoszą się do wskazywanych przez Freuda zakazów i zachowań religijnych mających na celu wyparcie, stłumienie impulsów popędowych egoistycznych wraz z elementem potencjału seksualnego²². Freud podkreśla: „czynności służące zrazu raczej odparciu coraz bardziej zbliżają się do zakazanych aktywności”²³. Są to w filmie sceny: samobiczowania, po którym z ust Anny Marii padają słowa podziękowania Jezusowi; udręczającego poruszania się na kolanach z różańcem w dłoni (które korespondują także z symptomami masochistycznej „świętobliwości teopatycznej”²⁴ analizowanymi przez Jamesa); oddawania się czynnościom nie wpisującym się ściśle w ceremonialne akty, lecz oscylującym na pograniczu praktyk religijnych, takim jak głośkanie i całowanie krucyfiksu, przeradzające się w jego miłosne pieszczenie, czy rytuał czulego całowania przed snem obrazka z wizerunkiem Jezusa. Do tych przejawów należy także zaciekawienie orgią w parku – bohaterka nie mija jej obojętnie, lecz podchodzi bliżej z różańcem w ręku. Skuszona i zaintrygowana odgłosami wydawanymi przez pary uprawiające seks, który oficjalnie odrzuca i potępia, Anna Maria nie jest zdolna do głośnej modlitwy czy wyartykułowania protestu. Jej twarz wyraża ból i grozę, ale też wysiłek psychiczny związany z natłokiem obrazów wypieranej do nieświadomości pokusy. Pointą takiego zachowania jest obraz swoistego miłosnego oddania, gdy po „oczyszczającej” kąpieli w domu bohaterka kładzie się do łóżka, tuląc do piersi obrazek z Jezusem i szepcząc wyznanie: „Kocham Cię”.

Fabula demaskuje ją jednak jako osobę, która na rozmaitych poziomach łącznie przykazanie chrześcijańskiej miłości bliźniego. Obłudna jest chęć pomocy koleżance w opiece nad kotem, podobnie jak gotowość traktowania nawracanych obcych ludzi jako braci i siostr w wierze, gdyż nie opuszcza jej poczucie wyższości, bycia wybraną i wtajemniczoną. Stosunek Anny Marii do męża po jego powrocie z rekonwalescencji u rodziny opiera się na kłamstwie; od początkowej chłodnej emocjonalnej niechęci (unikanie kontaktu cielesnego, spania w jednym łóżku, wspólnych posiłków, rozmów i spędzania razem czasu, odmawianie mężowi prawa do oglądania telewizji) konsekwentnie ewoluuje on w kierunku eskalacji fizycznej i psychicznej agresji wobec partnera (bójka, znęcanie się nad sparaliżowanym przez pozbawienie go wózka inwalidzkiego, zamykanie drzwi

²¹ Zob.: Z. FREUD: *Charakter a erotyka...*, s. 12.

²² Zob.: *ibidem*, s. 13–14.

²³ *Ibidem*, s. 12.

²⁴ P.M. SOCHA: *Przedmowa...*, s. XI.

do pokojów na klucz, co uniemożliwia mu swobodne poruszanie się, uporczywe głośne śpiewanie pieśni religijnych). Wyrzeczenie się popędów natury egoistycznej (zgodnie z chrześcijańskim przykazaniem miłości bliźniego i Boga) skutkuje w fabule opisywanym także przez Freuda zjawiskiem polegającym na uzewnętrznieniu tłumionej agresji w postaci aktów, które wydają się przejawami swoistej domowej wojny religijnej, gdyż „spełniane są w imieniu religii i rzekomo dla jej dobra”²⁵.

Fałszem naznaczona jest również postawa wypełniania przez Annę Marię rytuałów rzekomo związanych z wiarą, gdyż akty pokutne i umartwienie się mają przynieść jej masochistyczne spełnienie seksualne, a pozorne wyrazy religijnego uwielbienia, adoracji Jezusa, łączą się z fantazjami erotycznymi, ostatecznie przeradzając się w akt buntu przeciwko Bogu i bluźnierstwa (w finale filmu bohaterka opluwa i z zapamiętaniem biczuje postać Chrystusa na krzyżu). Sceny sugerujące uwielbienie, adorację Jezusa przez Annę Marię, w istocie są wyrazem jej erotycznych fantazji. Podporządkowana popędowi seksualnemu egzystencja bohaterki *Raju*: *Wiary* stanowi więc antynomię przywoływanej już wcześniej, formułowanej przez Tomasza z Akwinu funkcji tytułowej cnoty jako powiązanej z intelektem, który ma służyć przybliżaniu Królestwa Bożego. Nagromadzenie scen demaskujących fałszywy wymiar egzystencji głównej bohaterki i jej wyborów pozwala też na rozpoznanie u ich źródła przejawów pychy. Kategoria stanowiąca jeden z siedmiu grzechów głównych, uznawany za najcięższy, z którego zgodnie z chrześcijańską teologią wyrastają także inne, odgrywa w fabule ważną rolę, wpisując się w realizatorski zabieg oparty na grze pozorów²⁶. Przejawy pychy sytuują się wszak w opozycji wobec powiązanej z tytułową wiarą postawy przepełnionej ufnością w wyroki Opatrzności.

Ważnym elementem fabularnym wykorzystanym we wspomnianej strategii symulacji jest również kreacja postaci męża Anny Marii, Nabila. Jego status definiowany jest przynależnością do grona wyznawców islamu i powiązany z tradycją patriarchalną. Nabil reprezentuje przy tym postawę życiową naznaczoną liberalizmem i do pewnego stopnia tolerancją wobec innych wyznań. Kocha Annę Marię, z którą przed laty wziął ślub, i pragnie dawać temu wyraz, odbudować i wzmocnić ich związek. Jednakże jego niepokój i zazdrość o żonę, spowodowane podejrzeniami o zdradę, w momencie kulminacyjnym prowadzą do dramatycznego aktu jej moralnego potępienia, co przeradza się w bójkę małżonków. Reżyser, ukazując erotyczne fascynacje Anny Marii, jej chłód emocjonalny i swoistą wiarołomność, prowokuje widza do przyjęcia postawy mizoginistycznej i usprawiedliwiania agresji męża jego silnym afektem. Uporowi, obojętności na cierpienie, niechęci, wyniosłości, hipokryzji protagonistki przeciwstawione

²⁵ Z. FREUD: *Charakter i erotyka...*, s. 14.

²⁶ Zob.: *Siedem grzechów głównych*1. <http://www.niedziela.pl/arttykul/25721/nd/Siedem-grzechow-glownych-1>; <http://www.katechizm.opoka.org.pl/rkklIII-1-1.htm> [dostęp: 10.02.2017].

są, eksponowane w pierwszej części filmu, cechy jej mężonka, takie jak: potrzeba czułości, gotowość do ponawiania dialogu z żoną, opiekuńczość wobec zwierzęcia (karmi kota i bawi się z nim). Istotną rolę we wspomnianym zabiegu budowania iluzorycznych wyobrażeń dotyczących charakteru zdarzeń i postawy bohaterki odgrywa też motyw choroby Nabila. W jednej ze scen Anna Maria przedstawia swoją interpretację wypadku samochodowego, któremu uległ pijany mąż, oraz wywołanego nim kalectwa. Jej zdaniem doświadczenia te mają wspomagać sublimację duchową, religijną, i ułatwiać bogobojne życie małżonków w ascezie. Widz jednak ma świadomość fałszu tej argumentacji, stanowiącej kamuflaż dla uczucia odrazy, gdyż w skrytości bohaterka oddaje się praktykom generującym doznania autoerotyczne, odmawiając przy tym nie tylko pożycia małżeńskiego, które ze względu na impotencję Nabila nie jest możliwe, ale też wszelkich gestów czułości, cielesnej bliskości (scena obcinania paznokci, próby przyłgnięcia i przytulenia się Nabila do żony).

Kreacje pary małżeńskiej oparte są na obrazowaniu, które, odczytywane wprost, wywołuje wrażenie, że to mąż jest w tym związku partnerem chorym, sparaliżowanym, jednakże strategia realizatorska odsłania zarazem, że Anna Maria również jest dotknięta chorobą, duchowo wydrażona, a jej egzystencja zdominowana jest przez obsesyjne praktyki związane z popędem erotycznym, a także przez objawy alienującej pychy. Psychika bohaterki może być rozpatrywana jako sklasyfikowana przez Jamesa „chora dusza”²⁷, żyjąca w bezustannej świadomości otaczającego ją zła. Autor ten przekonuje, że taki człowiek jest „rozdarty wewnątrz, nadwrażliwy i neurotyczny”, a religijność takich osób określa James jako „pogląd chorobliwy”²⁸. Człowiek taki, jak pisze Stanisław Głaz: „Widzi zawsze niebezpieczeństwo i zagrożenie. Nie potrafi otrząsnąć się ze świadomości zła i jest skazany od urodzenia na cierpienia z tego powodu. U takich ludzi nawet pozytywne uczucia religijne mogą przybrać formę chorobliwą”²⁹.

Możliwe jest wskazanie trzech cech Anny Marii, symptomatycznych dla wyróżnianej przez Jamesa „chorej duszy”. Kobieta wyznaje przekonanie o „marności rzeczy śmiertelnych”³⁰, ich niepewności oraz odrażającym zepsuciu współczesnych ludzi. Ona sama również żyje w nieustannym „poczuciu grzechu”³¹. Sceny z jej codzienności obrazują sytuacje korespondujące z charakteryzowanym przez Jamesa w odniesieniu do osobowości „chorej duszy” stanem odczuwania ciągłego upadku i towarzyszących mu osobistych poniżeń:

²⁷ W. JAMES: *Doświadczenie religijne...*, s. 103. Zob.: *ibidem*, s. 103–131.

²⁸ P.M. SOCHA: *Przedmowa...*, s. XII. Zob.: W. JAMES: *Doświadczenie religijne...*, s. 106.

²⁹ S. GŁAZ: *Doświadczenie...*, s. 38.

³⁰ W. JAMES: *Doświadczenie religijne...*, s. 129, 109.

³¹ *Ibidem*, s. 129, 111.

Upadek, a więc upadek – oto słowa powtarzane na każdym kroku [...]. Całą naszą drogę życiową zasiewamy własnymi błędami, zdrożnościami, zaprzepaszczonymi sposobnościami i wiecznie wleczeni za sobą pamięć własnego niedorównania do zadań podjętych. Z jakimże nie-miłosiernym rozmachem wszystko to wykreśla nas z życia! Nie pomaga żadna obrona ani pokuta: rozgniewany świat jest nienasycony i chciałby wyrwać z nas kawały żywego ciała. Wyniki wysiłków życia całego naprowadzają na nas jakieś niesłychanie wymyślne i beznadziejnie poniżające tortury³².

Prawidłowości takiej podlega też bohaterka *Raju: Wiary*. Jej pozorne i skazane na porażkę wysiłki związane z walką z wyobrażonym złem świata przeplatane są w fabule z oddawaniem się masochistycznym perwersyjnym przyjemnościom, aż po apogeum w finałowej scenie bluźnierczej hysterii. Annę Marię charakteryzuje również „lęk w obliczu wszechświata”³³, który sprawia, że pewnego rodzaju psychiczny komfort i poczucie bezpieczeństwa może zapewniać jej tylko wnętrze własnego sterylnie wysprzątanego domu pełnego dewocjonaliów.

Jak przypomina Paweł M. Socha, autor *Doświadczenia religijnego* przekonywał również, że osoby opisywanego typu mogą „stać się »podwójnie urodzonymi«, czyli doświadczyć wewnętrznej przemiany w formie nawrócenia”³⁴. Bohaterka Seidla nie doznaje jednak takiej przemiany, zatrzymując się w stadium kulminacji dręczącego ją neurotycznego psychicznego cierpienia, wywołującego histerię i agresję skierowaną na zewnątrz, także przeciwko traktowanemu wcześniej w bałwochwalczy sposób wizerunkowi ukrzyżowanego Chrystusa. Jej postać, jako kreacja osobowości oscylującej na pograniczu chorobowych stanów psychiki, koresponduje też w pewnym stopniu z opisywaną przez Jamesa świadomością człowieka z newralgią psychiczną. Świadomość ta „jest tak porażona poczuciem zła, że jednocześnie stracił on poczucie istnienia na świecie jakiegokolwiek dobra. Jego uwaga nie umie przyjąć dobra, wyklucza je [...]”. Po wtóre widzimy, jak utyskiwanie nie pozwala zwrócić się w kierunku religijnym. Skłania raczej ku areligijności³⁵. Paradoksalnie, pomimo nagromadzenia w fabule obrazów praktyk rytualnych główna bohaterka filmu *Raj: Wiara* jest właśnie przykładem osobowości cierpiącej na ów brak, na niezdolność do prawdziwie religijnego przeżycia, a zarazem wyrażającej jego głód. Można więc w tym kontekście odnieść do egzystencji Anny Marii przekonania Carla Gustava Junga, który uważał, że predyspozycje do życia duchowego mogą być nieuświadomione przez jednostkę i w związku z tym proces jej indywidualności ustaje: „Osoba taka

³² Ibidem, s. 111.

³³ Ibidem, s. 129, 122.

³⁴ P.M. SOCHA: *Przedmowa...*, s. XII. W. James zapożyczył ten termin od F.W. Newmana.

³⁵ W. JAMES: *Doświadczenie religijne...*, s. 120.

czuje się zagubiona, przeżywa neurozy, traci równowagę psychiczną, jej religijność i rozwój pozostają na niższym poziomie³⁶. Finałowa część dramatycznej kulminacyjnej sceny profanacji krucyfiksu (opłucia i biczowania go) – w której wyczerpana Anna Maria przywiera doń, szukając pocieszenia i pomocy i konstatując ostatecznie niewystarczalność, płonność własnych wysiłków – otwiera pole do różnorodnych interpretacji. Bohaterka wydaje się w tej scenie bezradna jak opisywane przez Freuda dziecko, którego stan stanowi genzę postawy religijnej³⁷. Niezależnie więc od tego, czy owa pointa filmowej opowieści Seidla o Annie Marii będzie rozpatrywana w kontekście wiary jako iluzji w ujęciu Freuda, czy też w kontekście stanięcia tej bohaterki na progu doświadczenia opisywanego przez Jamęsa jako nawrócenie „osoby podwójnie urodzonej”³⁸, daje ona wyraz pewnej tęsknoty duchowej i związanego z nią poczucia braku.

Bibliografia

- BIAŁOSTOCKI J.: *Sztuka cenniejsza niż złoto*. Warszawa 2004.
- BLASS R.B.: *Poza iluzją. Psychoanaliza a kwestia prawdy religijnej*. W: D.M. BLACKI i in.: *Psychoanaliza i religia w XXI wieku. Współzawodnictwo czy współpraca?* Tłum. A. SKÓRZAK. Kraków 2009.
- BOCHNAK A.: *Historia sztuki nowożytnej*. T. II. Warszawa–Kraków 1985.
- CZAJKOWSKA-MAJEWSKA D.: *Tajemnice ekstazy*. „Polityka” 2003, nr 51 (2432), s. 118–120.
- FREUD S.: *Charakter a erotyka. Dzieła*. T. II. Tłum. R. RESZKE, D. ROGALSKI. Warszawa 1996.
- FREUD S.: *Pisma społeczne. Dzieła*. T. IV. Tłum. R. RESZKE, D. ROGALSKI. Warszawa 1998.
- FREUD S.: *Poza zasadą przyjemności*. Tłum. J. PROKOPIUK. Warszawa 1976.
- FROMM E.: *Psychoanaliza i religia*. Tłum. J. KARŁOWSKI. Poznań 2000.
- GŁAZ S.: *Doświadczenie religijne*. Kraków 1998.
- GOLKA M.: *Socjologia kultury*. Warszawa 2007.
- GRANATOWSKA A.: *Between Documentary and Fiction: Authenticity and Voyeurism in the Cinema of Ulrich Seidl*. „Images” 2014, no. 24, s. 64.
- JAMES W.: *Doświadczenie religijne. Studium natury ludzkiej*. Tłum. J. HEMPEL. Kraków 2011.
- JUNG C.G.: *Rebis czyli kamień filozofów*. Tłum. J. PROKOPIUK. Warszawa 1989.
- KOSECKA B.: *Raj: Wiara*. „Film” 2013, nr 4, s. 46.
- KOSIŃSKA-KRIPPNER B.: *Cielesność, intymność i seksualność w filmach Ulricha Seidla jako medium samotności i odrzucenia*. „Kwartalnik Filmowy” 2013, nr 83/84, s. 291–292.
- LAMP F.: *Die Wirklichkeit, nurstilisiert. Die Filme des Ulrich Seidl*. Darmstadt 2009.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. W przekł. z jęz. oryg. Poznań–Warszawa 1980.
- PROKOPIUK J.: *Posłowie*. W: C.G. JUNG: *Psychologia a religia*. Tłum. J. PROKOPIUK. Warszawa 1970.

³⁶ S. GŁAZ: *Doświadczenie...*, s. 52–53. Zob.: C.G. JUNG: *Rebis czyli kamień filozofów*. Tłum. J. PROKOPIUK. Warszawa 1989, s. 261–263; J. PROKOPIUK: *Posłowie*. W: C.G. JUNG: *Psychologia a religia*. Tłum. J. PROKOPIUK. Warszawa 1970, s. 403–404.

³⁷ Zob.: S. FREUD: *Przyszłość pewnego złudzenia...*; S. GŁAZ: *Doświadczenie...*, s. 45.

³⁸ S. GŁAZ: *Doświadczenie...*, s. 38.

- SADOWSKI M.: *Raj: Wiara*, „Rzeczpospolita” 2013, nr 77, s. A12.
- SOCHA P.M.: *Przedmowa: Doświadczenia religijne po 100 latach*. W: W. JAMES: *Doświadczenie religijne. Studium natury ludzkiej*. Tłum. J. HEMPEL. Kraków 2011.
- ŻURAWIECKI B.: *Raj: Wiara*. „Kino” 2013, nr 4, s. 75.

Źródła internetowe

- Katechizm Kościoła Katolickiego 1866*. <http://www.katechizm.opoka.org.pl/rkkkIII-1-1.htm> [dostęp: 10.02.2017].
- Katechizm Kościoła Katolickiego 541–553*. <http://www.katechizm.opoka.org.pl/rkkkI-2-2.htm> [dostęp: 10.02.2017].
- Katechizm Kościoła Katolickiego, II. Cnoty teologalne 1812–1829*. <http://www.katechizm.opoka.org.pl/kkkIII-1-1.htm#o28kkkIII-1-1> [dostęp: 10.02.2017].
- KRUK A., *Wiara poniżej pasa*. <http://e.czaskultury.pl/czytanka/film/1318-waiar-ponizej-pasa> [dostęp: 10.02.2017].
- Siedem grzechów głównych1*. <http://www.niedziela.pl/arttykul/25721/nd/Siedem-grzechow-glownych-1> [dostęp: 10.02.2017].
- Słownik zagadnień omawianych w Katechizmie Kościoła Katolickiego*. http://www.teologia.pl/m_k/kkk1k11.htm#1d [dostęp: 10.02.2017].
- TOMASZ z AKWINU: *Suma Teologiczna*. T. 15. <http://katedra.uksw.edu.pl/suma/suma15.htm> [dostęp: 10.02.2017].

A religious experience – an erotic experience? Reflections on the movie *Paradise: Faith* by Ulrich Seidl

Abstract

The article is an attempt of an analysis and interpretation of the second part of the movie trilogy by Ulrich Seidl. Its author tries to outreach the popular conception, according to which the movie presents a caricature vision of being religious and mocks bigotry. Referring to the theory created by S. Freud, E. Fromm and W. James, the author puts forth and justifies a thesis: The movie *Paradise: Faith*, thanks to the strategy applied by the producer that is based on creating appearances, simulation, and covering the actual meanings, is an attempt to show the postmodern condition of a human being – conditioned by the lack of a spiritual life, religious burnout, but at the same time the craving for it and existential loneliness. They are shown in the movie through two layers of images that create the camouflage mechanism: the pseudo-ritual behavior of the main character as well as the visions of her erotic practices.

Keywords: religious experience, erotic experience, Christian virtues, pride, bigotry, the camouflage mechanism

L'expérience religieuse – une expérience érotique ?
Les réflexions sur le film *Paradis: Foi* de Ulrich Seidl

Résumé

Dans mon article, je ferai recours aux constatations du domaine de la sociologie et de la psychologie de la religion, tout en prenant en considération les conceptions déconstructives liées à la réflexion sur les phénomènes confirmant le tournant postséculaire dans la culture contemporaine. Ce sont les motifs portant sur l'interprétation des expériences mystiques dans la tradition chrétienne et les tendances postmodernes qui seront des contextes essentiels dans l'article.

Mots clés : expérience religieuse, expérience érotique, valeurs chrétiennes, fierté, bigoterie, mécanisme du camouflage